

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická

Vztah vůle a myšlení u René Descarta
Daniel Svoboda

Bakalářská práce
2019

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
Akademický rok: 2015/2016

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Daniel Svoboda**
Osobní číslo: **H15225**
Studijní program: **B6101 Filozofie**
Studijní obor: **Filozofie**
Název tématu: **Vztah vůle a myšlení u René Descarta**
Zadávací katedra: **Katedra filosofie**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Úvodem bude rozebráno Descartovo pojetí myšlení a jeho způsob poznávání pravdy. Naváže výklad o jeho koncepci svobodné vůle a její úloze v procesu dosahování pravdivého úsudku, tedy jistoty. Z toho vyplyne závěr o vlivu poznání na rozhodování svobodné vůle u Descarta.

Příloha zadání bakalářské práce

Seznam odborné literatury:

- ARAUJO, M. de. Scepticism, Freedom and Autonomy - A Study of the Moral Foundations of Descartes Theory of Knowledge, Berlin - New York 2003.
- AUDI, R. and P. The Cambridge dictionary of philosophy. Third edition. Cambridge: Cambridge University Press, 2015.
- BERMAN, S. Human Free Will in Anselm and Descartes, St Francis College www.anselm.edu/library/SAJ/pdf/21Berman.pdf
- DESCARTES, R. Meditationes de prima philosophia = Meditace o první filosofii. Přel a vyd. P. Glombíček a T. Marvan. 3. vyd. Praha: Oikoymenh, 2015.
- DESCARTES, R. Principy filosofie = Principia philosophiae: výbor doplněný dvěma Descartovými dopisy princezně Alžbětě Falcké: bilingva. Přel. a vyd. T. Marvan a P. Glombíček. Praha: Filosofia, 1998.
- DESCARTES, R. Regulae ad directionem ingenii = Pravidla pro vedení rozumu. Přel. V. Balík. Praha: Oikoymenh, 2000.
- DESCARTES, R. Rozprava o metodě. Přel. V. Szathmáryová-Vlčková. Doslov J. Patočka. Praha: Svoboda, 1992.
- Dictionary of Philosophical Terms and Names
<http://www.philosophypages.com/dy/index.htm>
- Dictionary of Philosophy (Ancient - Medieval - Modern), ed. Runes D. D. (and 72 Authorities), 1942 <http://www.ditext.com/runes/>
- René Descartes: Scientia & Conscientia : sborník příspěvků z konference katedry filozofie Filozofické fakulty ZČU. Vyd. FIALA, J., POLÁK, M. Plzeň: Západočeská univerzita, 2005 (rec.:
<http://www.klemens.sav.sk/fiusav/doc/organon/2006/4/559-562.pdf>)
- RÖD, W. Novověká filosofie I. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 2001.
- ROSENTHAL, D. M.: Will and the Theory of Jugement, in: Rorty, A. D. (ed.), Essay on Descartes' s Meditations, Berkeley 1986.
- SOKOL, J. Malá filosofie člověka. Slovník filosofických pojmů. 2. vyd. Praha: Pedagogická fakulta UK, 1996.

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury: **viz příloha**

Vedoucí bakalářské práce: **PhDr. Vojtěch Balík**
Katedra filosofie

Datum zadání bakalářské práce: **1. května 2016**

Termín odevzdání bakalářské práce: **30. června 2017**

prof. PhDr. Karol Ryšl, CSc.
děkan

L.S.

Mgr. Tomáš Hejduk, Ph.D.
vedoucí katedry

V Pardubicích dne 30. listopadu 2016

Prohlášení autora

Prohlašuji:

Tuto práci jsem vypracoval samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využil, jsou uvedeny v seznamu použité literatury. Byl jsem seznámen s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., autorský zákon, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše. Beru na vědomí, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb., o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších předpisů, a směrnicí Univerzity Pardubice č. 9/2012, bude práce zveřejněna v Univerzitní knihovně a prostřednictvím Digitální knihovny Univerzity Pardubice.

V Praze dne 27. března 2019

.....

Daniel Svoboda

Poděkování

Děkuji vedoucímu mé práce, panu PhDr. Vojtěchu Balíkovi, za čas, ochotu, cenné rady a veškerou pomoc.

ANOTACE

Bakalářská práce se zabývá tématem vztahu vůle a myšlení u René Descarta. Středem zájmu je pojetí myšlení a role svobodné vůle při poznávání pravdy v Descartově díle, přičemž je důležité osvětlit, co Descartes míní pojmem myslí. V úvodu se hovoří o pochybování, které představuje východisko Descartovy filosofie. Metoda pochybování přivádí k pojmu jistoty. Jistotu Descartes našel ve zřejmosti poznatku, že myslí, a z tohoto poznatku odvodil, že existuje. Dále je představeno Descartovo určení člověka jakožto věci myslící, a také myslící substance. V další části je pozornost zaměřena na souzení. Podmínky, za kterých je možné řádné souzení, jsou správná chápavost a souhlas vůle. Pojednání o pojmu vůle je hlavním motivem práce. Svobodná vůle jakožto nejvyšší dokonalost člověka uděluje souhlas při rozhodování a dosahování pravdivého úsudku a pravdy. Pokud není souzeno správně a souhlas vůle je udělen nepravdivému úsudku, dochází k omylu či chybě. Závěr práce se věnuje pravdivosti a ukazatelům, na jejichž základě je soud shledán pravdivým.

KLÍČOVÁ SLOVA

R. Descartes, metoda pochybování, myšlení, vůle, pravdivost

TITLE

The Relationship Between the Will and Thought in the Work of René Descartes

ANNOTATION

The bachelor thesis deals with the theme of will and thought in Descartes' work. The focus is on the concept of thinking and the role of free will in knowing the truth, and it is important to shed light on what Descartes means by mind. The introduction talks about the doubts that represent the starting point for Descartes' philosophy. The method of doubt brings to the concept of certainty. Descartes finds certainty in the evidence that he thinks, and from this knowledge he deduces that he exists. Furthermore, Descartes' notion of man as a thinking thing and also a thinking substance is introduced. In the next part, the focus is on judging. The conditions under which true judgment can be achieved are the correct understanding and consent of the will. A treatise on the notion of will is the main motive for work. Free will, as the highest perfection of man, gives consent in making decisions and attaining true judgment

and truth. If it is not judged properly and consent is given to the wrong judgment, there is a mistake or error. The conclusion of the thesis is devoted to truthfulness and indicators based on which the judgment is found to be true.

KEYWORDS

R. Descartes, doubt, thought, will, truthfulness

OBSAH

ÚVOD	10
1. POCHYBOVÁNÍ	12
1.1 Jistota	12
2. PRVNÍ PRINCIP	15
2.1 Vědomí.....	17
2.2 Mody myšlení	18
2.3 Věc myslící	19
2.4 Substance myslící	19
3. SOUZENÍ A ROLE SVOBODNÉ VŮLE.....	22
3.1 Podmínky souzení.....	22
3.2 Chybování.....	25
3.3 Pravdivost	28
ZÁVĚR	30
BIBLIOGRAFIE.....	31

ÚVOD

Tato bakalářská práce vychází z tematické oblasti teorie poznání v novověké filosofii a klade si za cíl rozebrat vztah vůle a myšlení u René Descarta, jehož přínos k novodobému přístupu k poznání je zásadní. Předmětem úvah bude Descartovo pojetí myšlení a role svobodné vůle při jeho hledání správného způsobu poznávání pravdy.

René Descartes bývá označován jako zakladatel a otec novověké filosofie a filosof myslí. Spíše než o vytvoření nové filosofické doktríny Descartes usiloval o nalezení nového, podle něj jedině správného způsobu filosofování, neboli, jak on jej raději nazývá, metody; charakteristické je u něho filosofování v první osobě, filosofie psaná v ich-formě. *Ego* přitom není jen původcem textů pojednání, ale i jejich vlastním předmětem: filosof hledá způsob, metodu, jak nalézt pevná východiska poznání, a nakonec nalézá východisko poznání i vlastní předmět poznání v sobě, ve své mysli. Zaměřuje se na otázku vnitřního života, ducha a duše a myslí, přestává však pracovat s těmito rozdílnými pojmy a nastoluje jeden souhrnný: mysl. Dále se bude tato práce zabývat tím, co pro něj pojem myslí znamená.

K práci, jejímž cílem je rozebrat vztah vůle a myšlení u René Descarta, byly zvoleny jako podklad takové primární prameny, které se danými pojmy a jejich souvislostmi zabývají cíleně, uceleně a systematicky, tedy jsou pro stanovené téma maximálně relevantní. Jsou to dvě Descartova nejvýznamnější filosofická díla: *Meditace o první filosofii* a *Principy filosofie*. Nepominutelným pramenem bylo i jeho ranější pojednání *Rozprava o metodě*. Tam, kde je to pro výklad důležité a vhodně ilustrující, byly z pramenů citovány přímo některé klíčové pojmy, případně celá významná vyjádření, a někdy byl uveden i originál, je-li na místě poukázat na filosofem zamýšlený význam. Pro výklad byly dále využity analýzy i hodnotící stanoviska ze sekundární literatury tématu blízké: z domácích to byly stati P. Glombíčka *Ke vztahu vědomí a myšlení u Descarta* a *K roli prvního principu v Descartově filosofii*, stati M. Sobotky *Descartova teorie vědomí a její historický význam* a *Descartovo vlastní zpochybnění cogito v Meditacích*, a konečně Patočkův doslov, případně poznámky doprovázející český překlad Descartovy *Rozpravy*; ze zahraničních pak část nazvaná *Karteziánský experiment* z významného filosofického souboru E. Gilsona *Jednota filosofické zkušenosti*, příslušné části z prvního dílu historické práce W. Röda *Novověká filosofie* a úžeji specializovaná práce M. D. Rosenthala *Will and the Theory of Judgement*.

První kapitola nese název Pochybování a zabývá se významným Descartovým pojmem pochybnosti, která je sice radikálním a možná i bolestným, ale jedině možným východiskem ke správnému filosofování. Téma pochybování je vyloženo zejména v díle *Meditace o první filosofii*, konkrétně v *První meditaci*. Descartes zde hovoří o takzvané metodické skepsi, která představuje pochybování o všem. Tato metoda slouží a vede k nalezení jistoty. O pojmu jistoty pojednává první podkapitola. Za nutně pravdivou jistotu Descartes pokládá svou vlastní existenci. Tuto existenci dokládá přítomností vlastního myšlení. Na rozdíl od toho, že pochybuje, ba nabádá pochybovat o všem, o vlastní existenci již nikdy nepochybuje, stala se mu neotřesitelnou jistotou.

Ve druhé kapitole nazvané První princip je představen Descartův velmi známý a z mnoha stran hodnocený a diskutovaný výrok „Myslím, tedy jsem“ (*Cogito, ergo sum*), vyskytující se v této podobě poprvé v pojednání *Rozprava o metodě*. Větu „Myslím, tedy jsem“ Descartes považuje za nezpochybnitelně pravdivou. V první podkapitole se hovoří o Descartově výkladu pojmu myšlení ve smyslu vědomí. Ve druhé podkapitole jsou popsány módy myšlení, kterými jsou poznání čili úkon chápavosti a volba neboli úkon vůle. Ve třetí podkapitole se hovoří o člověku jako věci myslící a jejích vlastnostech. Čtvrtá podkapitola se zabývá přechodem od věci myslící k substanti myslící a její esenci, kterou je myšlení. Dále pojednává o tom, co pod substanti myslící spadá. Jejím důležitým rysem je vědomí a vědomí sebe jako myslící věci.

V třetí kapitole pod názvem Souzení a role svobodné vůle naváže výklad o Descartově koncepci svobodné vůle a její úloze v procesu dosahování pravdivého úsudku, tedy jistoty o pravdě. Z toho vyplyne závěr o vlivu poznání na rozhodování svobodné vůle u Descarta. Mysl disponuje schopností soudit a člověk je aktivně soudící bytost. V první podkapitole jsou představeny dva nutné fenomény mysli, na základě kterých je souzení možné, a to chápavost a vůle. Vůle hraje při rozhodování o přijetí správného úsudku a udělení souhlasu s ním zásadní roli. S tím se ovšem musí řešit důsledky nesprávného postupu při souzení, tedy chybování. Tomu se věnuje druhá podkapitola, kde je definován pojem chyby a je rozebráno, na čem podle Descarta chyby závisejí. V závěrečné třetí podkapitole o pravdivosti jsou představena a probrána Descartova kritéria dovolující potvrdit soud jako pravdivý.

1. POCHYBOVÁNÍ

V první ze šesti meditací z díla *Meditace o první filosofii* představil René Descartes poprvé otevřeným a rozhodným způsobem své přesvědčení o nutnosti zbavit se bez lítosti a beze zbytku všeho v našich myslích, co se tam usadilo dříve, než mohlo být prověřeno spolehlivým myšlenkovým postupem. V *První meditaci* Descartes uplatnil metodu založenou na odvržení starých nauk.¹ V ní se zabývá důvody k možnému pochybování o čemkoli, především o hmotných věcech. Pochybnost a pochybování jsou mu významnými a klíčovými pojmy a základním východiskem jeho dalšího uvažování. *První meditace* tedy bývá z tohoto hlediska hodnocena až jako jako bořící, destruktivní a negativní. Realizuje se zde takzvaná metodická skepse, ta ale není cílem, její účel je pozitivní: je to podle Descarta jediná možnost, jak připravit půdu k hledání a nalezení jistoty, čemuž se již konstruktivně a pozitivně věnuje následujících pět meditací.

1.1 Jistota

Hodnota takového důsledného pochybování sice není zpočátku zřejmá, ale je velice významná v případě, že odstraňuje všechny předsudky a, jak se ukáže podrobněji dále, vede nejjednodušeji k oddělení ducha od smyslů. O tom, co je nakonec poznáno jako pravdivé, nelze díky této hodnotě znovu pochybovat.² Předsudky jsou to, co nás podle Descarta odvrací od poznání pravdy.³ Jak se ale od předsudků osvobodit? Pochybovat o všem, v čem se nachází i sebemenší podezření nejistoty. Všechno i jen náznakem pochybné je užitečně předběžně pokládat za nepravdivé, což slouží k nalezení zcela jistého a nejsnáze poznatelného (*certissimum et cognitu facillimum*).⁴

Aby člověk poznal něco jistého, musí odstranit vše, o čem má i sebemenší pochybnost (*omne quod vel minimum dubitationis admittit*).⁵ Otázkou je, které třídy poznatků lze uvést

¹ Glombíček, P. *K roli prvního principu v Descartově filosofii*. In: *Filosofický časopis*, 51, 2003, 5, s. 726.

² Descartes R. *Meditace o první filosofii*. Praha, 2015, s. 23.

³ Termínem „předsudky“ (*praejudicia*) označuje Descartes jen ty soudy, k nimž jsme dospěli „dříve, než jsme dosáhli uceleného užívání našeho rozumu“ (*prius..., quam integrum nostrae rationis usum haberemus*), tedy jen ty nabyté v dětství (Descartes R. *Principy filosofie*. Praha, 1998, s. 12.13).

⁴ Tamtéž; srv. též Descartes R. *Meditace o první filosofii*, cit. vyd. s. 36.

⁵ Descartes R. *Meditace o první filosofii*, cit. vyd. s. 36.

v pochybnost. Descartes připouští, že existuje mnoho věcí, o kterých se nedá vůbec pochybovat.⁶ Co shledal jistým a nepochybným? Za jisté a nepochybné má to, že on sám existuje, že jest. Jistotu své vlastní existence vysvětluje tím, že pokud si myslí, že je něco, tak není možné, aby nebyl nic. Svým myšlením dokládá svou existenci. Myšlení je mu tak důkazem lidské existence. To, co myslí, nelze v okamžiku, kdy myslí, považovat za neexistující. K přirozenosti onoho myslícího patří pouze myšlení a vše od něj odlišné pokládá Descartes za potenciálně nepravdivé. Nejenom, že prohlašuje, že jest, ale také, že je nutně. Kdykoli chápe nebo vyřkne větu: „Já jsem, já existuji“, uznává ji tím vždy za nutně pravdivou.⁷ Prohlašuje, že pokud myslí, je nutně něčím, a když je něčím, tak jest.⁸ Pojem jistoty je pro novověk a Descarta klíčovým motivem všeho uvažování. Výše uvedeným postupem se Descartovi stává zdrojem jistoty sám člověk.

W. Röd v té souvislosti poukazuje na toto Descartovo téma pochybnosti. Výše zmíněná radikalizace pochybnosti je prostředkem k nevyhnutelné reflexi subjektu. Pokud je odstraněna všechna objektivní jistota a má-li být obecně pochybováno o předmětném vztahu idejí, potom pochybnost musí přesahovat též na subjektivní stránku zkušenosti. Stane-li se tak, pochybnost sama sebou zaniká, tedy ztroskotáním pochybnosti vyvstává první nezpochybnitelná jistota. V případě, že je východiskem nezpochybnitelná přítomnost myšlenkových obsahů, tedy idejí či představ, je v důsledku toho také prokázána nezpochybnitelnost existence subjektu, v kterém se zmíněné obsahy nacházejí přítomné.⁹

I když Descartes pochyboval o všem, o prvním principu nepochyboval: „Aby mohl člověk myslet, musí být“. Tuto větu pokládá za nepochybnou, jelikož její formulace si nečiní nárok na objektivní platnost, tedy nesoudí o nějaké skutečnosti. V *Druhé meditaci* je patrné, že se metodická pochybnost týká vztahu reprezentace mezi idejemi a věcmi, avšak o existenci těchto idejí není možné pochybovat.¹⁰ Výskyt aktů vědomí je stejně tak nezpochybnitelný jako existence samotného vědomí. O existenci věcí lze pochybovat, o představách vztahujících se k těmto věcem však nikoli.¹¹ Descartes ve své filosofii vychází pokaždé od idejí k věcem, nikoliv od věcí k idejím.¹²

Mysl má svoje ideje pouze nutně v sobě, nikde jinde se nacházet nemohou. Mysl disponuje přirozenou schopností pojímat přímou intuicí ideje představující věčné, pravé a

⁶ Tamtéž, s. 31.

⁷ Descartes R. *Meditace o první filosofii*, cit. vyd. s. 39.

⁸ Descartes R. *Principy filosofie*, cit. vyd. s. 17.

⁹ Röd W. *Novověká filosofie I*. Praha, 2001, s. 96.

¹⁰ Tamtéž, s. 93.

¹¹ Tamtéž, s. 94.

¹² Gilson E. *Jednota filosofické zkušenosti*. Praha, 2011, s. 105.

nezměnitelné esence, přičemž příkladem jsou i ideje mysli samotné. Další skupinou idejí jsou takové ideje, které si člověk může jakkoliv utvářet, tedy jde pouze o výtvary představivosti, které Gilson označuje za fiktivní ideje či chiméry. Gilson ještě dále uvádí ideje vytvářené vjemy, které se nejspíše do mysli dostávají zvnějšku, avšak neplatí to zcela, protože by v tom byl rozpor a nebylo by to možné. Vjem pak definuje jako vrozenou ideu, kterou podnítí určitá změna v mysli dějící se v těle. Tělesa jsou pouze podněty pro mysl, které vnímá, a není možné, aby byly příčinami idejí.¹³

¹³ Gilson E. *Jednota filosofické zkušenosti*, cit. vyd. s. 111.

2. PRVNÍ PRINCIP

Descartes si tedy stanoví jako první zásadu a východisko dalšího filosofování proslulý výrok „Myslím, tedy jsem“ (*Cogito, ergo sum*), takzvaný první princip. Tato zásada je pro něj neochvějná, považuje ji za pevnou, jistou, неотřesitelnou a nevyvratitelnou pravdu. Představu, že by neplatila, nepřipouští. Uvažuje o tom, že případné přerušeni myšlení by mohlo znejistit samu existenci. Myšlení a existence jsou tedy od sebe neodlučitelny.¹⁴ První princip Descartes neformuloval pokaždé stejny. Vyše uvedená nejznámější a proslavená formulace prvního principu *Cogito, ergo sum* byla poprvé vyslovena v *Rozpravě o metodě*,¹⁵ zatímco v *Druhém meditaci* vyústuje vlastní překonání pochybnosti v tvrzení „Já jsem, já existuji, to je jisté“ (*Ego sum, ego existo; certum est*), jež má nicméně stejnou hodnotu.¹⁶ Formulace „Myslím, tedy jsem“ z *Rozpravy* se znovu objevuje v *Principech filosofie*: zde je výrok označen jako poznatek (*cognitio*), a to jako poznatek nejjistější a první ze všech poznatků, jenž je k dispozici každému, kdo řádně filosofuje (*omnium prima et certissima, quae cuilibet ordine philosophanti occurrat*). Byl by v tom rozpor, kdyby ten, kdo pochybuje a myslí, v okamžiku, když pochybuje a myslí, zároveň neexistoval.¹⁷

Mimochodem je třeba si zde všimnout, jak Descartes neopomine podtrhnout význam správnosti metody myšlení (pro něj „filosofování“) pro dosažení nezpochybnitelného úsudku. Jak vyplývá i z dalších jeho úvah, označení „filosof“ si zasluhuje vždy jen ten, kdo přemýšlí „řádně“ (*ordine*). Hodnotu nezpochybnitelnosti dává úsudku správnost metody, která k němu vedla. Glombíček v příspěvku *K roli prvního principu v Descartově filosofii* uvádí možnosti, jak první princip vykládat: první princip jako první věc, jež se naskytne každému, kdo ve filosofii postupuje správně, tedy postupuje podle karteziánské metody, nebo jako jistý a pravdivý soud, který je kritériem pravdivosti. Evidence karteziánského kritéria pravdivosti se zakládá na jejím jasném a rozlišeném pojmání. Pravdivost obou částí prvního principu by měla spočívat na tom, jak jsou poznávány. Potom by však vztah mezi těmito částmi nebyl vztahem premisy a závěru sylogismu, ale pravděpodobněji se jedná o vztah ekvivalence po

¹⁴ Descartes R. *Rozprava o metodě*. Praha, 1992, s. 27.

¹⁵ Tamtéž.

¹⁶ Descartes R. *Meditace o první filosofii*, cit. vyd. s. 41.

¹⁷ Descartes R. *Principy filosofie*, cit. vyd. s. 16.17; k tomu viz Röd W. *Novověká filosofie I*, cit. vyd. s. 96.

stránce pravdivosti a poznatelnosti.¹⁸ Tvrzení o vlastní existenci je zejména něco, co nemůže neplatit, a vždy, když je uchopeno či vysloveno, je pravdivé.¹⁹ Glombíček říká, že první princip je možné interpretovat jako analytický soud, a to ve smyslu vylnutí poznatku „jsem“ z poznatku „myslím“ ve formulaci nacházející se v *Principech*.²⁰

Je nezpochybnitelně pravdivé, že nemůže neexistovat ten, kdo pochybuje o vlastní existenci. Röd poukazuje na to, že premisu „myslím, tedy jsem“ je třeba kvůli slovu „tedy“ vykládat jako důsledek. V dalším kroku je vhodné pokračovat tvrzením „Vše, co myslí, jest“, či „Když já myslím, tak jsem“. Ve větě *Cogito ergo sum* se veškeré představy vždy vztahují k Já, tedy subjektu těchto představ. Výskyt obsahů vědomí, a to pro subjekt, je nezpochybnitelný. I kdyby veškeré obsahy představ (*cogitationes*) byly vytvořeny mnou, je existence Já nezpochybnitelná. V případném domnění, že neexistuje ani materiální svět, tudíž ani moje vlastní tělo, nutno přiznat alespoň existenci Já, jenž se to domnívám.²¹ První princip formuluje nutnou podmínku možnosti zkušenosti, a tudíž je transcendentálně filosofickým principem.²²

„Myslím, tedy jsem“ je první evidence, neotřesitelný základní kámen Descartovy filosofie a vše ostatní je pro něj nepravdivé nebo alespoň pochybné.²³ Gilson považuje Descartův princip za skutečný nový karteziánský princip, za počátek nebo výchozí bod pro dosažení skutečného, pravého a pravdivého poznání, nikoliv jen za abstraktní a universálně platné konstatování ve starověkém smyslu. Podotýká, že první princip je opravdu a nepochybně první, a zdůvodňuje to tím, že ho lze poznat bez dřívějšího poznání něčeho jiného, zatímco nic jiného nelze poznávat bez toho, aby byl nejprve poznán tento princip. Pokaždé, když někdo poznává něco dalšího, nutně myslí, je tedy nutná i jeho existence. Tento princip je nezpochybnitelný, jde proto o dokonalé jasné a evidentní poznání, i když není současně dokázán. Už tím totiž, že někdo pochybuje o vlastní existenci, tak myslí, tedy jest.²⁴

Descartes ovšem při této příležitosti považuje za důležité vyjádřit se k tomu, co si představuje pod pojmem myšlení: „Jménem myšlení chápu vše to, co se v nás vědomých děje tak, že jsme si toho vědomi“. Tak s myšlením ztotožňuje představování, chápání, chtění, ale i smyslové vnímání.²⁵ D. M. Rosenthal interpretuje Descartův pojem myšlení, respektive

¹⁸ Glombíček, P. *K roli prvního principu v Descartově filosofii*, cit. vyd. s. 727.

¹⁹ Tamtéž, s. 728.

²⁰ Glombíček, P. *K roli prvního principu v Descartově filosofii*, cit. vyd. s. 730.

²¹ Röd W. *Novověká filosofie I*, cit. vyd. s. 97.

²² Tamtéž, s. 98.

²³ Gilson E. *Jednota filosofické zkušenosti*, cit. vyd. s. 107.

²⁴ Tamtéž, s. 109.

²⁵ *Cogitationis nomine intelligo illa omnia, quae nobis consciis in nobis fiunt, quatenus eorum in nobis conscientia est* (Descartes R. *Principy filosofie*, cit. vyd. s. 16.17).

myšlenky (*cogitationes*) jednak jako ideje, což jsou jakoby obrázky reprezentující věci, jednak jako vše, co se také ovšem týká věcí, ale nejsou to ideje, jsou to například vztahy k věcem (chtění...), souzení o věcech, představují věci „když jsou chtěny, když se o nich soudí....“. Tedy rozlišují se věci a soudy o věcech. Věci samy o sobě nemohou být pravdivé či nepravdivé, to mohou být právě jen soudy o nich.²⁶

2.1 Vědomí

Descartův pojem myšlení bývá interpretován jako spojení s vědomím, ve smyslu myšlení jako vědomí. O vztahu vědomí a myšlení a těsné spojitosti těchto pojmů hovoří např. P. Glombíček. Poukazuje na to, že pojem myšlení Descartes definoval jako vědomí, vědomé či být si vědom.²⁷ Ale všímá si i toho, že Descartes slovo vědomí (*conscientia*) téměř nepoužívá. Význam Descartova pojmu vědomí se od ostatní filosofie liší. V *Rozpravě* pojem vědomí není přítomen vůbec, v samotných *Meditacích* se vyskytuje pouze jednou, zatímco v odpovědích na námitky několikrát a v *Principech filosofie* je součástí definice myšlení, a dále se s ním setkáme ještě na dvou místech.²⁸ Descartes ztotožňuje slovesa „myslet“ a „být si vědom“.²⁹ Myšlení lze definovat jako vše, co je vědomé, právě nakolik je to vědomé.³⁰ Nutno upozornit, že i když to tak vypadá, myšlenky nejsou totéž, co předměty vědomí.³¹

Myšlenkové akty jsou podle Descarta takové akty, které jsou zahrnuty do vymezení myšlení, vnímání čili vědomí, a myšlení a vědomí považuje tedy za synonyma: myšlení čili vědomí.³² Glombíček uvažuje o tom, že pokud by myšlenka byla nazvána tím, čeho si je někdo vědom, tedy předmětem vědomí, potom by bylo nesmyslné říkat, že myšlení je vědomí, jelikož by pak myšlenka nebyla předmětem vědomí, nýbrž aktem vědomí. Být vědomý podle Descarta znamená myslet a reflektovat své myšlení. Podle Glombíčkovy výkladu myslet přímo, toto myšlení reflektovat, tedy být vědomý, je reflexe myšlení. V obou těchto případech se podle Descartovy definice jedná o myšlení, tudíž vědomí.³³ Je možné, aby

²⁶ Rosenthal, D. M. *Will and the Theory of Judgement*. In: *Essays on Descartes' Meditations*. Berkeley; Los Angeles, 1986, s. 409.

²⁷ Glombíček P. *Ke vztahu vědomí a myšlení u Descarta*. In: *René Descartes: scientia & conscientia*. Plzeň, 2005, s. 36.

²⁸ Tamtéž, s. 39.

²⁹ Tamtéž, s. 41.

³⁰ Tamtéž, s. 43.

³¹ Tamtéž, s. 44.

³² Tamtéž, s. 48.

³³ Tamtéž, s. 49.

reflexe myšlení byla součástí tohoto myšlení, což v žádném případě nezávisí na určení myšlení jako vědomí, nezávisle na možnosti různého pojetí vědomí.³⁴

Výklad vědomí u Descarta nabízí také M. Sobotka ve stati *Descartova teorie vědomí a její historický význam*, kde se zaměřuje na noetickou tradici Descartovy filosofie vědomí. Descartes představuje takové pojetí, podle kterého je výlučně nepochybným východiskem poznání výchozí bod pramenící z Já neboli z duševních fenoménů.³⁵ Bezprostředně je možné být si vědom pouze svých duševních fenoménů, tedy idejí.³⁶ Ideje Sobotka chápe jako reprezentaci svých předmětů, věcí a jsoucen vyskytujících se mimo mysl. Takzvanou objektivní realitu ideje Descartes vykládá jako jsoucnost věci zastoupené ideou.³⁷

V příspěvku *Descartovo vlastní zpochybnění cogito v Meditacích* Sobotka konstatuje, že Descartes byl nejvíce typický koncepcí uzavřeného vědomí, kterou vstoupil do dějin filosofie. Uzavřené vědomí představuje, že Já si bezprostředně není vědomo věcí a jsoucen, jež jsou mimo ně a ke kterým se vztahuje v poznání. Já si je naopak v myšlení nebo při vnímání a představování bezprostředně vědomo jen svých idejí, které jako takové, tedy fenomény vědomí, mají svou autonomnost a svébytnost. Sobotka odkazuje na *Třetí meditaci* a ideje ztotožňuje s Descartovými mody myšlení, které zase ztotožňuje s obsahy vědomí. Idea, počitek (*sensatio*) či vjem (*sensus*) je to, čeho si je člověk při smyslovém vnímání vědom.³⁸ Koncepce uzavřeného vědomí znamenala východisko, díky kterému lze Descarta označit za prvního filosofa noetického subjektu. Ve *Třetí meditaci* je z Já patrné, že měřítko jistoty je zároveň měřítkem pravdivosti, tudíž veškeré poznání má dle Sobotkova názoru nejspíše základ v tomto prvním principu. Ukazuje tím, že je Descartes právem pokládán za původce novověkého obratu k subjektu a za zakladatele novověké teorie poznání.³⁹

2.2 Mody myšlení

Myšlení má podle Descarta dva obecné mody. Jedním je poznání neboli úkon chápavosti (*intellectus*)⁴⁰, nebo též poznávání chápavosti, druhým je volba čili úkon vůle (*arbitrium, voluntas*). Myšlení je tedy vůči chápavosti a vůči nadřazeným pojmem. Ostatní

³⁴ Tamtéž, s. 50.

³⁵ Sobotka M. *Descartova teorie vědomí a její historický význam*. In: *Studia Comeniana et historica*, 26, 1996, 55–56, s. 311.

³⁶ Tamtéž, s. 312.

³⁷ Tamtéž, s. 313.

³⁸ Sobotka M. *Descartovo vlastní zpochybnění cogito v Meditacích*. In: *Filosofický časopis*, 51, 2003, 5, s. 757.

³⁹ Tamtéž, s. 758.

⁴⁰ Český termín „chápavost“ používají T. Marvan a P. Glombíček jako český ekvivalent pro lat. *intellectus*. Vzhledem k tomu, že citáty z *Principů filosofie* se v této práci opírají o jejich překlad, je vhodné u tohoto výrazu zůstat.

akty jsou pouhé mody již zmíněných dvou modů obecných. Představování, smyslové vnímání a čisté chápání jsou různé mody poznávání. Tvrzení, popírání, chtění, odmítání a pochybování jsou zase mody volby.⁴¹ Něco lze nezávisle na nějakém vnějším faktoru učinit či neučinit, tvrdit, nebo popírat, vyhledávat, nebo se tomu vyhýbat. Sám o sobě říká, že čím více je něčemu nakloněn, tím svobodnější je tato volba.⁴²

2.3 Věc myslící

Jak Descartes definuje člověka? Sám sebe definuje jako věc, věc myslící (*res cogitans*). Věc myslící též znamená věc poznávající, chtějící či nechtějící, pochybující, tvrdící či popírající, představující si, vnímající a chápající.⁴³ Toto všechno jsou atributy, které patří k podstatě věci myslící. Myslí věc tedy disponuje aktem poznávání, pochybování a vnímání a je schopna volit, tvrdit či vyvracet a chápat. Být věcí, jež myslí, znamená v Gilsonově interpretaci znát několik věcí a mnoho dalších zase neznat, toužit, představovat si, vnímat a chtít.⁴⁴ Myslí věc Descartes ztotožňuje s duchem, duší, rozumem nebo s rozvažováním. Jedině tato myslící věc je opravdu existující a pravdivá.⁴⁵

2.4 Substance myslící

Descartes nezůstal pouze u výroku „Myslím, tedy jsem“, ale pokračuje k tvrzení „Jsem myslící substance“.⁴⁶ Sám sebe nazývá substancí, a to substancí myslící.⁴⁷ Co však pod tím pojmem rozumí? Substance je věc, jež existuje tak, že ke své existenci nepotřebuje žádnou jinou věc.⁴⁸ Substance existuje sama o sobě, pro sebe, je autonomní. Každá substance má jeden hlavní atribut (vlastnost), kterým je jakožto substance vymezena a který určuje přirozenost a esenci této substance.⁴⁹ K této hlavní vlastnosti se vztahují veškeré ostatní vlastnosti. Hlavní vlastností myslící substance je myšlení, které určuje její přirozenost. Myšlení je bytostí substance myslící. Gilson říká, že ve filosofii je nutné, aby charakterem

⁴¹ Descartes R. *Principy filosofie*, cit. vyd. s. 39.

⁴² Descartes R. *Meditace o první filosofii*, cit. vyd. s. 83.

⁴³ Tamtéž, s. 43.

⁴⁴ Gilson E. *Jednota filosofické zkušenosti*, cit. vyd. s. 119.

⁴⁵ Descartes R. *Meditace o první filosofii*, cit. vyd. s. 41.

⁴⁶ Röd W. *Novověká filosofie I*, cit. vyd. s. 99.

⁴⁷ Descartes R. *Rozprava o metodě*, cit. vyd. s. 27.

⁴⁸ Descartes R. *Principy filosofie*, cit. vyd. s. 53.

⁴⁹ V komentáři k tomuto místu Rozpravy uvádí J. Patočka, že takto pojatá substance „znamená tradičně prostě jsoucno“, tedy že Descartes tím nevybočuje z filosofické tradice (Descartes R. *Rozprava o metodě*, cit. vyd. s. 60).

reálných substancí bylo to, že se vzájemně vylučují, a tudíž každá v sobě zahrnuje právě pouze to, co je součástí její definice, a nikoliv něco navíc.⁵⁰

Existující myslící Já lze chápat i jako výlučně vědomou substancí (*res cogitans*), které není možné připsat žádný atribut, jenž by mohl příslušet tělesné věci. Není možné, aby atributy materiálních věcí byly součástí rozlišeného pojmu myslící substance, proto je nutné Já nespojovat s pojmy materiálních věcí, tudíž Já se podle Descarta reálně liší od těla (*res extensa*).⁵¹

Descartův pojem myšlení lze chápat jako bytostné určení člověka, jako to, co činí člověka člověkem: myšlení je esencí, bytostí člověka, tedy pojem myšlení se v jeho filosofii váže k otázce antropologické. Vše ostatní, co se nalézá v myslící substancí, jsou jen různé mody myšlení.⁵² Tato substance, tedy Descartes sám, má svou podstatu neboli přirozenost. Touto podstatou je jen a pouze myšlení. Jinými slovy, myšlení patří k jeho vlastní podstatě, je to to jediné, co se od něho nedá oddělit.⁵³

K substancí myslící se vztahuje poznání, volba, mody poznávání a mody volby.⁵⁴ Co všechno spadá pod poznání? Věci, stavy věcí a věčné pravdy nemající bez myšlení žádnou existenci. Za takovou věc Descartes označuje například mysl neboli již zmíněnou substancí myslící.⁵⁵ Věčné pravdy, které sídlí v mysli, nazývá obecnými poznatky neboli axiomy (*communes notiones sive axiomata*). Příkladem obecného poznatku je například jeho výrok: „Ten, kdo myslí, nemůže neexistovat, dokud myslí.“⁵⁶ Obecné poznatky musí být poznány jasně a rozlišeně a poté, co se osvobodily od předsudků.⁵⁷

Substancí myslící neboli mysl (*mens*) lze pochopit obecným pojmem, avšak k jejímu úplnému odhalení nestačí to, že je to existující věc.⁵⁸ Substance je jednoduše poznávána pomocí kterýchkoliv jejích atributů (vlastností substance). Pokud se vyskytuje atribut, nutně se vyskytuje substance neboli existující věc, ke které ho lze přiřadit. Vůli, představivost nebo smyslové vnímání lze chápat jen ve věci myslící. Myšlení je možné naopak chápat bez smyslového vnímání či představivosti.⁵⁹

⁵⁰ Gilson E. *Jednota filosofické zkušenosti*, cit. vyd. s. 106.

⁵¹ Röd W. *Novověká filosofie I*, cit. vyd. s. 101.

⁵² Descartes R. *Principy filosofie*, cit. vyd. s. 55.

⁵³ Descartes R. *Rozprava o metodě*, cit. vyd. s. 27.

⁵⁴ Descartes R. *Principy filosofie*, cit. vyd. s. 51.

⁵⁵ Tamtéž, s. 49.

⁵⁶ *Is qui cogitat, non potest non existere dum cogitat* (tamtéž, s. 50.51).

⁵⁷ Tamtéž, s. 53.

⁵⁸ Tamtéž.

⁵⁹ Tamtéž, s. 55.

Myslicí substance je podle Descarta stvořená. Stvořenou myslící substancí má za jasný a rozlišený poznatek, nebo též ideu. Přírozenost chápající substance je určena myšlením, a v tomto případě by měla být pokládána jen za samu myslící substancí, a to za mysl. Tímto způsobem je též chápána úplně jasně a rozlišeně (*clare et distincte*).⁶⁰ Myšlení je možno též považovat za mody substance v případě, že v jedné konkrétní mysli může být obsaženo více různých myšlenek. Zde se myšlení modálně liší od substance a je možné je chápat stejně tak jasně a rozlišeně jako substancí. Takto jsou též nejlépe poznány různé mody myšlení, například vzpomínání, volba, chápání a představivost.⁶¹ Vše, co je evidentně zahrnuto v přírozenosti myslící věci, lze pravdivě přiřadit k její vlastní přírozenosti. Být si vědom sebe jako myslící věci je mít o sobě jako o myslící věci jasnou ideu, ale mít o sobě rozlišenou ideu je rozdíl. Ten, kdo si uvědomí, co je být myslící věcí, má o sobě jasnou ideu, a když si uvědomí, co myslící věc není, má o sobě rozlišenou ideu. Idea nabývá jasnosti vším, co náleží její přírozenosti, avšak rozlišenosti nabývá popíráním všeho, co nenáleží její přírozenosti.⁶²

Protože myslící substance u Descarta vůbec nijak nesouvisí s tělem, Gilson doporučuje vyhýbat se i slovu duše. Vysvětluje to tím, že duše pokaždé nějak souvisí s tělem. Slovo duch se též nehodí používat, protože je nejednoznačný a obvykle je spojován s něčím tělesným. Descartes kvůli tomu pojmenovává substancí, ve které se myšlení bezprostředně nachází, či přesněji je ona myšlením, spíše výrazem mysl. Pro Descartovu metafyziku charakterizovanou některými jako spiritualismus by proto podle Gilsona mohlo být příznačnější a vhodnější označení “mentalismus”. Pokud je myslící věc rozuměna jako radikálně odlišná od těla, potom by ona substance čili mysl byla právě tím, čím jest, myslela by takovým způsobem, jakým myslí, i v případě, že by neexistovala ve světě vůbec žádná tělesa, a to ani její vlastní tělo.⁶³

⁶⁰ Descartes R. *Principy filosofie*, cit. vyd. s. 65.

⁶¹ Tamtéž, s. 67.

⁶² Gilson E. *Jednota filosofické zkušenosti*, cit. vyd. s. 110.

⁶³ Tamtéž, s. 110–111.

3. SOUZENÍ A ROLE SVOBODNÉ VŮLE

Descartes poznal, že je nadán schopností souzení, která je takové povahy, že při jejím správném používání je chybování vyloučené.⁶⁴ Ve *Druhé meditaci* se nachází podstatná myšlenka, která bývá velmi často opomíjena: To, co zůstává totožné při změně veškerých vlastností, není nic vnímatelného, nýbrž něco uchopitelného čistým myšlením, tj. předmět soudu. Za předpokladu, že lze o věcech vědět pouze prostřednictvím toho, že je o nich souzeno, je existence subjektu, který soudí, jistější než existence těch věcí. Tímto příkladem se *Cogito ergo sum* nejen vysvětluje, ale též rozšiřuje: nezpochybnitelná existence Já není pouze receptivní, vnímající a pasivní, ale i bytostně aktivní, tudíž soudící duch.⁶⁵

3.1 Podmínky souzení

Jaké jsou podle Descarta podmínky možnosti souzení? Souzení se neobejde bez chápavosti, neboť o tom, co není poznáváno, nelze vynést žádný soud. Chápavost je jakési podloží, dimenze, která vůbec souzení umožňuje. Souzení však není možné též bez vůle, která poznanému poskytuje souhlas a schválení.⁶⁶ Ve *Čtvrté meditaci* dochází k určení dvou schopností: ke schopnosti poskytnout výrokový obsah a ke schopnosti přivést k zaujetí mentálního postoje.⁶⁷ Rosenthal se dále zaměřuje na to, jakou roli hraje vůle v případech konkrétních mentálních úkonů.⁶⁸ Člověk rozhoduje o věci, to jest uvede vůli do akce, jen když se ho věc dotýká.⁶⁹ Vůle je v akci jen proto, aby vzbudila postoj k nějakému, jakémukoli mentálnímu úkonu. Chtění čili práce vůle tedy patří mezi činnosti.⁷⁰

Svobodná vůle, nikoli rozum, je podle Descarta vlastní podstatou člověka. Svobodnou vůlí se člověk odlišuje od jiných bytostí. Atributem a zároveň určením *res cogitans* je svoboda, kdežto duchovní substanci Descartes chápe bytostně jako *cogitatio* čili vědomí.

⁶⁴ Descartes R. *Meditace o první filosofii*, cit. vyd. s. str. 77.

⁶⁵ Röd W. *Novověká filosofie I*, cit. vyd. s. 98.

⁶⁶ Descartes R. *Principy filosofie*, cit. vyd. s. 39.

⁶⁷ Rosenthal D. M. *Will and the Theory of Judgement*, cit. vyd. s. 410.

⁶⁸ Tamtéž, s. 412.

⁶⁹ Tamtéž, s. 416.

⁷⁰ Tamtéž, s. 418.

Svoboda je nekonečná, identická s nekonečností, duch je svobodný a volný.⁷¹ Ve *Třetí meditaci* rozděluje Descartes všechny myšlenky do čtyř mentálních postojů: touha, strach, potvrzení, popření; podobně, ale rozvinutě v *Principech*: „Všechny mody myšlení, které v sobě zakoušíme, mohu být vztaženy ke dvěma obecným. Z nich jeden je poznání čili úkon chápavosti; druhý pak volba neboli úkon vůle. Smyslové vnímání, představování a čisté chápání jsou totiž pouze různé mody poznávání. A stejně tak chtění, odmítání, tvrzení popírání a pochybování jsou různé mody volby.“⁷²

Všechny způsoby myšlení, které v sobě zakoušíme, lze převést na dva druhy. Jedním z nich je chápání neboli úkon intelektu; druhý je vůle neboli úkon vůle. Neboť vnímání, představování a čisté porozumění jsou jen různé způsoby chápání; a toužit, odporovat, potvrzovat, popírat a pochybovat jsou různé způsoby vůle. Vůle stojí za vysvětlením mentálního postoje ve dvou principiálních duševních úkonech: v touze a odporu; je tedy přirozené vyslovit hypotézu, že působení vůle je zodpovědné za všechny ostatní mentální postoje.⁷³

Vůle neprodukuje touhy a rozhodnutí sama o sobě, ale vždy v závislosti, ve spolupráci s chápáním; vůle je prostě mentální schopnost naklonit mě jedním směrem, či jiným, pokud jde o nějaký konkrétní výrokový obsah, soud.⁷⁴ Vůle se k nějaké věci přiklání, nebo se od ní odvrací podle toho, jestli usuzujeme, že je dobrá, nebo špatná.⁷⁵ K tomu J. Patočka vysvětluje: „Tento Descartův názor není v rozporu s názorem Descartovým o svobodě vůle. Vůle jakožto svobodná pro Descarta neznamena naprostou indeterminaci. Svobodná vůle chce přirozeně dobro, a proto nikdy není v rozporu s rozumovou intuicí. Pouze pokud rozum nepoznává s dokonalou evidencí, má vůle svobodu jednat proti smyslu intelektuálních operací.“⁷⁶

Touhy a averze ovlivňují intenzitu a přesvědčení, s nimiž jsou činěny úsudky; hlavní úvahy, které vedou k tomu, aby byla spojena vůle s duševními úkony, platí přímo pro kognitivní mentální postoje. Máme zkušenost, že to, čemu věříme, pochybnosti a pozitivní a negativní soudy mají různou intenzitu stejně jako naše touhy a averze. Čím pevněji věříme, pochybujeme a soudíme, tím silnější je náš sklon udělat právě to, k čemu nás víra, pochybnost nebo úsudek vedou.⁷⁷ Čím atraktivnější je myšlenka, tím intenzivnější je touha s ní spojená. Když je soud kognitivně vysoce atraktivní, věrohodný, tedy úplně mu rozumíme, věříme mu s

⁷¹ Patočka J. *Josef Hendrich: Comeniana*. In: Patočka, J. *Komeniologické studie I*, s. 331. Patočka poukazuje pro srovnání na Komenského názory na tento Descartův koncept.

⁷² Patočka J. *Josef Hendrich: Comeniana*, cit. vyd. s. 411; Descartes, R. *Principy filosofie*, cit. vyd. s. 39.

⁷³ Rosenthal D. M. *Will and the Theory of Judgement*, cit. vyd. s. 411.

⁷⁴ Tamtéž, s. 416.

⁷⁵ Descartes R. *Rozprava o metodě*, cit. vyd. s. 23.

⁷⁶ Tamtéž, s. 59.

⁷⁷ Rosenthal D. M. *Will and the Theory of Judgement*, cit. vyd. s. 412.

větším přesvědčením než soudu jen průměrně věrohodnému.⁷⁸ Když jde o vysoce přitažlivé objekty, mluvíme o tom, že jsme v zajetí nebo dokonce přemožení touhou; čím silnější se jeví předmět touhy, tím méně volně se rozhodujeme, zda po něm budeme toužit, nebo ne. Pevnost, se kterou se držíme našeho přesvědčení, a vášně, s níž je hlásáme a argumentujeme, naznačují, že zde působí vůle. Je tedy přirozené domnívat se, že vůle se nějakým způsobem podílí na formování naší víry.⁷⁹ Lidé jsou ve svém přesvědčení vášniví, zvláště když jiní s nimi nesouhlasí, a myslí si, že zřetelné pochopení věci by samozřejmě přivedlo každého ke stejné víře.⁸⁰

Vůle má co do činění s úkony v duševním životě, ale běžně si toho nejsme vědomi, působení vůle si za normálních okolností ani nevšímáme; vůle se přesto podílí na všech našich duševních úkonech, ať vyžadují více či méně duševního úsilí. Vědomě se k vůli utíkáme jen tehdy, jsme-li postaveni před nějakou výzvu, volbu. Descartes uvažuje o roli vůle při vynášení soudů: samo porozumění ještě není přesvědčení, teprve až vůle potvrzuje správnost soudu a přivádí nás k přesvědčení; bez porozumění však k tomuto úkonu vůle nedochází. Při absenci jakéhokoli porozumění nelze věřit ani matematickému teorému; v nejlepším případě lze věřit jen tomu, že to, co říkají matematici, je pravdivé, tedy věřit matematikům. Někdy se zdá, že naše pochopení je dostačující pro to, abychom věřili; proto také máme dojem, že ti, kteří nevěří stejně jako my, té věci nerozumí: jak to, že nevěří stejně? Musí to být tím, že tomu nerozumějí. A naopak, sdělení „já tomu nerozumím“ má znamenat „já tomu nevěřím“. Idiomatické způsoby mluvení naznačují, že považujeme za samozřejmé, že ačkoli pochopení není samo o sobě už vírou, může mít silný vliv na to, co věříme.⁸¹

Ve *Čtvrté meditaci* je řečeno, že něčemu věřit patří k souzení jakožto zaujetí volního postoje k poznanému a že soudy jsou chápány jako akty vůle.⁸² Myšlení je tedy podle Descarta pokaždé souzení čili zaujímání postoje k chápanému. Správné pochopení Descartových definic pojmu myšlení vyplývá podle Glombíčka zejména ze *Čtvrté meditace*, z *Druhé meditace*, a rovněž i z *Principů*.⁸³ Descartes říká, že všechny myslící bytosti jsou schopny v principu myslet a reflektovat své myšlení. Myšlenka je vždy součástí myslí. Podle Glombíčka je vhodné vykládat Descartovy definice myšlení ve smyslu myšlení jako vědomí. Slovo vědomí se v Descartových textech vyskytuje proto, aby byla zjevná přítomnost vůle a volního elementu v každé myšlence a slouží k definici myšlení jako souzení, ačkoliv souzení

⁷⁸ Tamtéž, s. 413.

⁷⁹ Rosenthal D. M. *Will and the Theory of Judgement*, cit. vyd. s. 414.

⁸⁰ Tamtéž, s. 416.

⁸¹ Tamtéž, s. 415.

⁸² Glombíček P. *Ke vztahu vědomí a myšlení u Descarta*, cit. vyd. s. 46.

⁸³ Tamtéž, s. 47.

není činností intelektu, jemuž náleží ideje či výroky a jenž tyto výroky nebo ideje tvoří, nýbrž jedná se o součinnost intelektu s vůlí a vůle k myšlenkám zaujímá určitý postoj.⁸⁴

Glombíček říká, že Descartův pojem myšlení lze tedy definovat jednak jako vědomí, jednak jako souzení. Myšlení jako souzení lze pojmut jako začlenění volního elementu a vůle, která zaujímá postoj k tomu, o čem je souzeno, do moderní koncepce myšlení. Právě slovo vědomí mělo naznačit volní element.⁸⁵ Descartes byl novátor v tom, že k pojmu mysli přidal vůli, tudíž změnil pojetí vědomí tak, že už nepřísluší z části k mysli a z části k vůli, nýbrž přísluší z části k intelektu (chápavosti) a z části k vůli, a tímto způsobem jako celek je myšlením jako souzením.⁸⁶ Myšlení a reflexe není podle Descarta vždy totéž. Mezi myšlením něčeho a reflexí tohoto myšlení je rozdíl. Tyto oba pojmy však znamenají být vědomý, oba jsou pokaždé zaujímáním postoje k chápanému. Myšlení vždy znamená souzení ve smyslu aktivního zaujímání postoje a v žádném případě se nejedná pouze o recepci, pasivitu.⁸⁷ Když nás rozpoltí dvě navzájem si odporující možnosti, zdá se nám, že jsme trháni na dvě opačné strany, rozhodování jít jedním směrem se ruší rozhodováním o směru opačném, tedy si navzájem překáží, a to vede nakonec k nečinnosti.⁸⁸

3.2 Chybování

Ve *Čtvrté meditaci* Descartes hovoří o tom, že pravdivé je všechno, co je poznáváno jasně a rozlišeně, a současně o tom, v čem je podstata omylů a nepravdy, které se vyskytují při rozlišování a posuzování pravdy a klamu.⁸⁹ Sebe sama chápe jako cosi, co je uprostřed mezi svrchovanou dokonalostí, bytím (nejvyšším jsoucnem) a absolutní nedokonalostí, nebytím (nejsoucnem). Připouští však, že kvůli účasti na nejsoucnu, a tudíž nedokonalosti, není ušetřen možných omylů. Z toho vyplývá, že chyba je pouhým nedostatkem, důsledkem toho, že schopnost pravdivého souzení je omezená.⁹⁰ Člověk je obdařen svobodou, ta je však pramenem omylů a veškerého zla. Závisí jen na svobodné vůli člověka, co přijme a co odmítne. Omyly jsou nepravdivé soudy, tedy schopnost vynášet soudy je tím aspektem podstaty mysli, který je zodpovědný za omyly. Omyly jsou důkazem toho, že je v člověku

⁸⁴ Glombíček P. *Ke vztahu vědomí a myšlení u Descarta*, cit. vyd. s. 50.

⁸⁵ Tamtéž.

⁸⁶ Tamtéž, s. 51.

⁸⁷ Tamtéž, s. 53.

⁸⁸ Rosenthal D. M. *Will and the Theory of Judgement*, cit. vyd. s. 412.

⁸⁹ Descartes R. *Meditace o první filosofii*, cit. vyd. s. 25.

⁹⁰ Tamtéž, str. 79.

nějaká nedokonalost, a ta nedokonalost zasahuje jeho schopnost vynášet soudy.⁹¹ Jak může schopnost vynášet soudy, která je ze své povahy dokonalá, umožnit vzniknout omylům, tedy konat nedokonale? To vede k úvaze, že vedle schopnosti soudit je ještě jiný faktor podílející se na souzení. Co může zapříčinit chyby při poznávání? Selhání schopnosti porozumění a nedokonalý úkon schopnosti volby.⁹² Descartes sám vysvětluje, že chyby závisejí na dvou spolupůsobících faktorech, a to na schopnosti poznávat (chápavost) a na schopnosti volit čili na svobodě rozhodování (vůle), která není ničím omezená.⁹³ Jednání skrze vůli, volní čili svobodné jednání je nejvyšší lidskou dokonalostí.⁹⁴ Ale skutečně plné svobodné jednání je umožněno pouze prostřednictvím dokonalého poznání.

Poznání chápavosti má vždy hranice a omezení, chápavost není vševědoucí, má charakter konečnosti a v její působnosti není vše. Vůle naopak sahá dál než chápavost, k její přirozenosti náleží rozsáhlá působnost. Vůle nemající zábrany, čili svévole, se může dopustit omylu, například tehdy, když rozhoduje o něčem, co úplně nepojal rozum. Přesáhne-li vůle chápavost, tedy míří-li mimo to, co chápání uniká a co je jasně poznáváno, snadno se odchýlí od pravdivého a dobrého, a to je příčinou omylů, chyb a hříchů. Příčinou omylu je to, že svoboda rozhodování není užita správně, tj. buď dojde k naprosté mýlce, nebo díky náhodě bude soud správný, ale poskvřený tím, že mu nepředcházelo vnímání chápavosti (*perceptio intellectus*).⁹⁵ Co znamená chybovat? Chybování je vada v našem jednání čili v užívání svobody.

Svobodnou vůli a možnost souhlasu a nesouhlasu Descartes řadí mezi první a nejobecnější vrozené poznatky a dokládá to dříve zmíněným pokusem pochybovat o všem.⁹⁶ V pozadí toho, že se člověk dopouští chyb, stojí absence nějakého poznání, které by v něm mělo být.⁹⁷ K chybování dochází pouze v případě souzení o něčem, co není dostatečně poznáno.⁹⁸ Descartes říká, že existuje mnoho lidí, kteří za celý život nic nepoznali tak přesně, aby o tom s jistotou mohli vynést soud. Souhlas s nepoznaným může zapříčinit chyby a je vždy nesprávný, i kdyby došlo k náhodnému doteku s pravdou. Omyl často vzniká tehdy, když je udělen souhlas něčemu, co je uchované v paměti a považované za dříve zcela poznané, avšak ve skutečnosti to nebylo nikdy poznáno.⁹⁹ Je rozumné domnívat se, že

⁹¹ Rosenthal D. M. *Will and the Theory of Judgement*, cit. vyd. s. 408.

⁹² Tamtéž, s. 409.

⁹³ Descartes R. *Meditace o první filosofii*, cit. vyd. s. 81.

⁹⁴ Descartes R. *Principy filosofie*, cit. vyd. s. 41.

⁹⁵ Descartes R. *Meditace o první filosofii*, cit. vyd. s. 85.

⁹⁶ Descartes R. *Principy filosofie*, cit. vyd. s. 43.

⁹⁷ Descartes R. *Meditace o první filosofii*, cit. vyd. s. 81.

⁹⁸ Descartes R. *Principy filosofie*, cit. vyd. s. 39.

⁹⁹ Tamtéž, s. 47.

schopnost porozumění vysvětluje výrokový obsah duševních úkonů (mentálních aktů); není možné provádět žádný duševní úkon, aniž by bylo porozuměno jeho výrokovému obsahu.¹⁰⁰

Veškeré omyly tedy závisejí na vůli; pak je ale otázka, proč k nim vůbec někdy dochází, když chybování nikdy není záměrné. Nikdo se přece vědomě nechce mýlit. Rozdíl je však v tom, říká Descartes, chtít se mýlit a chtít souhlasit s něčím, co je nepravdivé. Chyby jsou též způsobeny nepřesným následováním pravdy, tedy souzením o nepoznaném.¹⁰¹ Svoboda v rozhodování připouští, že soud může být mylný. Svoboda souhlasit, či nesouhlasit i přes nejasné a nerozlišené vnímání nese riziko omylu, který je důsledkem nesprávného užívání svobody. I sám sebe chápe Descartes jako bytost nedokonalou, občas chybuující a troufale soudící o věcech, jimiž si není zcela jist a které nechápe jasně a rozlišeně.¹⁰²

K chybě či omylu při poznávání naopak nedochází, zdržíme-li se soudu, když o poznávaném není nic tvrzeno ani popíráno, nebo když soud vynášíme, ale pouze o tom, o čem bylo jasně a rozlišeně poznáno, že je o tom třeba vynést soud.¹⁰³ Chybování tedy není vada v lidské přirozenosti, jelikož přirozenost je stále stejná, a to v případě správného i nesprávného souzení.¹⁰⁴

P. Glombíček hovoří o charakteru pojmu chybování jakožto o hlavním pramenu pochopení Descartovy koncepce myšlení. Descartův výklad pojmu chybování se nachází ve *Čtvrté meditaci*, nejprehlednější výklad je však v *Principech*. Glombíček v této souvislosti navazuje na Descartovy módy myšlení: vnímání (*perceptio*) a vůle (*voluntas*).¹⁰⁵ K vnímání, což je úkon chápavosti (*intellectus*), patří představování si, čisté chápání a smyslové vnímání. K vůli patří tužba, pochybování, odmítání, tvrzení a popírání. Při pouhém vnímání není možné se mýlit, což neznamená neomylnost, ale jen to, že pojem chyby tomuto nepřísluší.¹⁰⁶

Vnímání je pouhou příležitostí, materiálem nebo látkou k soudu a soudit znamená zaujmout volní postoj k této látce. Glombíček podotýká, že slovo soudit, a stejně tak slovo vědomí se v Descartově výkladu o chybování neobjevuje. Chápavost a vůle jsou dohromady zároveň podmínkami souzení. Člověk je charakterizován vůlí, tudíž není pouhý automat. Když člověk vnímá, tak k tomu zaujímá postoj a může se mýlit. Soudit znamená zaujímat

¹⁰⁰ Rosenthal D. M. *Will and the Theory of Judgement*, cit. vyd. s. 411.

¹⁰¹ Descartes R. *Principy filosofie*, cit. vyd. s. 45.

¹⁰² Descartes R. *Meditace o první filosofii*, cit. vyd. s. 85.

¹⁰³ Descartes R. *Principy filosofie*, cit. vyd. s. 39.

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 43.

¹⁰⁵ Glombíček P. *Ke vztahu vědomí a myšlení u Descarta*, cit. vyd. s. 45.

¹⁰⁶ Tamtéž, s. 46.

postoj k vnímanému. Pojem souzení jakožto lidská dokonalost v sobě zahrnuje možnost chybování a je potvrzením lidské svobody.¹⁰⁷

3.3 Pravdivost

Mezi důležité lidské dokonalosti Descartes řadí umírněnost a uměřenost v soudech, tj. aby se vůle ve vynášení soudů držela jen toho, co jí chápavost ukazuje jasně a rozlišeně.¹⁰⁸ Jistý a nepochybný soud nelze vynést o poznatku, který by nebyl jasný a rozlišený.¹⁰⁹ Pojmy jasný a rozlišený (*clarus et distinctus*) uváděl Descartes zpočátku bez bližšího vymezení. Definoval je teprve v *Principech filosofie*. Tyto pro něho klíčové přívlastky spojuje s pojmem poznatek (*notio*), nebo také idea. Jak definuje jasný a jak rozlišený poznatek? Jasný je takový poznatek, jenž je přítomný a zjevný pro pozornou mysl.¹¹⁰ Rozlišený je takový poznatek, ve kterém je zahrnuto pouze to, co je jasné a je odděleno a precizováno, dokonale odlišné od všech jiných pojmů. Jasný poznatek nemusí být zároveň rozlišený, zatímco rozlišený poznatek je vždy jasný.¹¹¹

Když se Descartes zaměřuje na řešení nějakého problému, prvním pravidlem, kterým se řídí je, že daný problém rozdělí na co nejvíce částí. Problém by neměl být řešen hned celý, nýbrž nejprve je třeba pokusit se vyřešit jednotlivé dílčí problémy, které jsou v něm zahrnuty. Po tomto provedeném rozčlenění je dle druhého pravidla důležité postupovat v pořadí od nejsnáze pochopitelných a nejjednodušších otázek k nejsložitějším.¹¹²

Descartes říká, že existují věci, které jsou pravdivé.¹¹³ Kdy je možno s jistotou prohlásit, že je poznávaný objekt pravdivý? Za pravdivé lze považovat vše, čeho se ujala poznávací schopnost, tedy co jasně a rozlišeně poznává. Po odlišení toho, co je jasné a odlišené, od toho, co je temné a smíšené, se pozná pravdivé.¹¹⁴ Vše, co chápeme velmi jasně a velmi rozlišeně, je pravdivé.¹¹⁵ V případě, že souhlasíme pouze s tím, co je poznáno jasně a rozlišeně, nemůžeme nikdy dojít k záměně nepravdivého za pravdivé. Schopnost poznání a schopnost souhlasu vztažená výhradně k tomu, co je poznáváno jasně a rozlišeně, nemůže

¹⁰⁷ Glombíček P. *Ke vztahu vědomí a myšlení u Descarta*, cit. vyd. s. 46.

¹⁰⁸ Descartes R. *Meditace o první filosofii*, cit. vyd. s. 89.

¹⁰⁹ Descartes R. *Principy filosofie*, cit. vyd. s. 47.

¹¹⁰ Tamtéž, s. 47.

¹¹¹ Tamtéž, s. 49.

¹¹² Gilson E. *Jednota filosofické zkušenosti*, cit. vyd. s. 106.

¹¹³ Descartes R. *Meditace o první filosofii*, cit. vyd. s. 93.

¹¹⁴ Descartes R. *Principy filosofie*, cit. vyd. s. 37.

¹¹⁵ Descartes R. *Meditace o první filosofii*, cit. vyd. s. 25.

směřovat k nepravdivému. Pro každou mysl je přirozené, že vždy, když poznává jasně a rozlišeně, samovolně s tím souhlasí a nemůže pochybovat o pravdivosti.¹¹⁶

Gilson nazývá prvním principem u Descarta vše, co je jasně a rozlišeně poznáváno jako součást ideje některé věci; poté je možné též o této věci vypovědět pravdivě a ve skutečnosti to přímo tato věc také je. Důsledky zmíněného principu se objeví v celém systému Descartovy filosofie, ale též obecně v celém moderním idealismu. Takové rozlišené poznávání Gilson interpretuje tak, že filosof má pokaždé vycházet ne pouze od myšlenky k existenci, nýbrž také od rozlišených myšlenek k rozlišeným existencím.¹¹⁷

Co je podle Descarta třeba ke správnému a vážnému filosofování a k vypátrání pravdy všeho poznatelného? Odvrhnout veškeré předsudky čili přísně se mít na pozoru a nedůvěřovat žádnému z dříve přijatých názorů, pokud by nejdříve nedošlo k přesvědčení o jeho pravdivosti tak, že je znovu prověřen. Tyto poznatky je třeba všechny pečlivě pozorovat a mít za pravdivé jen ty, které jsou jasně a rozlišeně poznány.¹¹⁸ Pokud takto někdo koná, nejdříve pozoruje, že existuje, jestliže je jeho přirozeností myšlení.¹¹⁹

Dovednost ve tvoření jasných a rozlišených pojmů všeho poznatelného se nabývá porovnáváním toho, co bylo poznáno řádným zkoumáním, s tím, co bylo zmateně myšleno v minulosti. Filosof má považovat za pravdivé pouze to, co sám nahlédl jako pravdivé, a má věřit více zralému rozumu než smyslům a nepodloženým soudům z dětství. V těchto zásadách formulovaných zejména v *Meditacích* a v *Principech filosofie* Descartes shrnuje hlavní principy lidského poznání.¹²⁰

¹¹⁶ Descartes R. *Principy filosofie*, cit. vyd. s. 47.

¹¹⁷ Gilson E. *Jednota filosofické zkušenosti*, cit. vyd. s. 106.

¹¹⁸ Descartes R. *Principy filosofie*, cit. vyd. s. 79.

¹¹⁹ Tamtéž, s. 81.

¹²⁰ Tamtéž.

ZÁVĚR

Bakalářská práce s názvem *Vztah vůle a myšlení u René Descarta* se věnuje roli vůle při rozhodování a pojmu myšlení. Při jejím zpracování byla zvolena primární literatura, kterou jsou Descartova stěžejní díla, převážně *Meditace o první filosofii* a *Principy filosofie*, a částečně *Rozprava o metodě*. Jako opora pro výklad byla využita sekundární literatura, která je pro téma práce relevantní, a to autorů zahraničních i domácích, kteří přinášejí k dané problematice závažné analýzy a stanoviska: É. Gilson, W. Röd, D. M. Rosenthal, J. Patočka, P. Glombíček, M. Sobotka.

Po vzoru Descarta, který začíná své filosofování výkladem o důležitosti metody pochybování, je tématem pochybování též uvedena první kapitola této práce. Od pochybování práce přechází k problematice jistoty. Jistotu Descartes shledal ve vlastní existenci, kterou považuje za nezpochybnitelnou, neotřesitelnou a nutnou pravdu. Důkazem existence je mu myšlení, což je formulováno ve slavném, pro jeho další uvažování zásadním výroku „Myslím, tedy jsem“. Tímto poznatkem zdůrazňuje, že myšlení a existence jsou od sebe neoddělitelné. V návaznosti na to je věnována pozornost rozboru pojmu myšlení jako takového. Bylo poukázáno na to, že pojem myšlení je u Descarta blízký pojmu vědomí, do té míry, že je možné z určitého hlediska myšlení interpretovat jako vědomí. Dále se hovoří o tom, že Descartes chápe člověka jako věc myslící. Nejen, že člověka považuje za myslící věc, ale pokračuje k určení člověka jako myslící substance. Práce ústí do třetí části, která se zabývá souzením a rolí svobodné vůle. Bylo ukázáno, jak u Descarta má vůle, hlavně pojatá jako svobodné rozhodování či volba, dominantní úlohu a odpovědnost za dosahování pravdy, zatímco intelekt a proces myšlení předkládají vůli své závěry, aby byly vůli ohodnoceny jako správné a odsouhlaseny. Při úvaze o svobodné vůli a její roli se ovšem ukázalo, že vyvstává nutnost vyrovnat se také s jevem chybování a prozkoumat též pojem pravdivosti.

Pro Descarta to tedy znamená, že pravdy se dosáhne, případně omylům se lze vyhnout, nikoli jen správným intelektuálním výkonem, správným souzením za použití řádné metody, i když jasnost a rozlišenost jakožto výsledek správného postupu je pro něj bezpodmínečnou kvalitou takového úsudku, nýbrž až výkonem vůle, která provede jednoznačnou volbu, potvrdí, udělí souhlas takovému úsudku. Přestože mechanicky, metodicky správně pracující intelekt nepřestává hrát v Descartově pojetí zcela jedinečnou a zásadní roli v procesu poznání, je to až svobodná vůle, podle něj podstata člověka, která s konečnou platností rozhodne o přijetí správného soudu, tedy pravdy.

BIBLIOGRAFIE

Primární literatura

- DESCARTES, René. *Meditationes de prima philosophia = Meditace o první filosofii*. 2. vyd. Přel. Petr Glombíček, Tomáš Marvan. Praha: Oikoymenh, 2010. 127 s.
- DESCARTES, René. *Principy filosofie. Výbor doplněný dvěma dopisy princezně Alžbětě Falcké*. Přel. Petr Glombíček, Tomáš Marvan. 2. vyd. Praha: Filosofia, 1998. 184 s.
- DESCARTES, René. *Rozprava o metodě*. Přel. Věra Szathmáryová-Vlčková. Pozn. a doslov Jan Patočka. 3. vyd. Praha: Svoboda, 1992. 67 s.

Sekundární literatura

- GILSON, Étienne. *Jednota filosofické zkušenosti*. Přeložil Václav Frei. Praha: Vyšehrad, 2011. 215 s.
- GLOMBÍČEK, Petr. *K roli prvního principu v Descartově filosofii*. In: *Filosofický časopis*, 51, 2003, 5, s. 725–737.
- GLOMBÍČEK, Petr. *Ke vztahu vědomí a myšlení u Descarta*. In: *René Descartes: scientia & conscientia: sborník příspěvků z konference katedry filozofie Filozofické fakulty ZČU*. Vyd. Jiří Fiala a Michal Polák. Plzeň: Západočeská univerzita, 2005, s. 36–53.
- PATOČKA, Jan. *Doslov*. In: Descartes, René. *Rozprava o metodě*. Přel. Věra Szathmáryová-Vlčková. Pozn. a doslov Jan Patočka. 3. vyd. Praha: Svoboda, 1992, s. 65–68.
- RÖD, Wolfgang. *Novověká filosofie I*. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 2001. 383 s.
- ROSENTHAL, David M. *Will and the Theory of Judgement*. In: *Essays on Descartes' Meditations*. Ed. Amélie O. Rorty. Berkeley; Los Angeles: University of California Press, 1986, s. 405–434.
- SOBOTKA, Milan. *Descartova teorie vědomí a její historický význam*. In: *Studia Comeniana et historica*, 26, 1996, 55–56, s. 310–317.
- SOBOTKA, Milan. *Descartovo vlastní zpochybnění cogito v Meditacích*. In: *Filosofický časopis*, 51, 2003, 5, s. 757–764.